

A Comparative Study of Iran's Foreign Policy Toward Russia During the Pahlavi II Era and the Islamic Republic

Azam. Hajipour¹, Hossein. Shariati^{1*}, Mohsen. Modir Shanechi²

¹ Department of Political Science, Ne.C., Islamic Azad University, Neyshabur, Iran

² Department of Political Science, Ma.C., Islamic Azad University, Mashhad, Iran

* Corresponding author email address: hossein.shariati@iau.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Hajipour, A., Shariati, H., & Modir Shanechi, M. (2025). A Comparative Study of Iran's Foreign Policy Toward Russia During the Pahlavi II Era and the Islamic Republic. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(4), 1-16

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

Iran's foreign policy toward Russia throughout the twentieth and twenty-first centuries has undergone fundamental shifts rooted in political regime changes, structural transformations in the international system, and the ideological orientation of political elites. This study aims to comparatively analyze Iran's foreign policy toward Russia during the Pahlavi II era and the Islamic Republic. Using the theoretical framework of realism, the research examines key components such as perceptions of national interests, the nature of economic and military relations, identity-based understandings of Russia, and the role of great powers in regional balance. The findings indicate that, despite some similarities—such as cautious engagement with Russia and using it as a counterweight to the West—there are essential differences in how Russia is perceived, the degree of mutual trust, the depth of cooperation, and how national interests are defined. During the Pahlavi II era, Iran's foreign policy was pro-Western and development-oriented, viewing Russia as a geopolitical threat. In contrast, under the Islamic Republic, Russia has been treated as a tactical partner in countering Western unilateralism. Nonetheless, in neither period did the relationship evolve into a strategic alliance, remaining instead governed by structural constraints and power calculations. The overall conclusion underscores that Iran's foreign policy toward Russia in both periods has been shaped more by realist logic and national interests than by lasting ideological or value-based alliances.

Keywords: Iran foreign policy, Russia, Pahlavi II, Islamic Republic, national interest, realism, bilateral relations

EXTENDED ABSTRACT

Iran's foreign policy toward Russia has historically evolved through complex layers of geopolitical calculations, ideological shifts, and strategic necessity. The trajectory of these relations, especially during the Pahlavi II era and the Islamic Republic, reveals both continuity and divergence shaped by internal political orientations and external systemic pressures. In the Pahlavi period, Iran's alignment with the Western bloc and its perception of the Soviet Union as an ideological and geopolitical threat led to a cautious and often adversarial foreign policy stance. The roots of this tension can be traced to events such as the Soviet-backed crisis in Azerbaijan following World War II and the activities of the Tudeh Party, which intensified royalist fears of Soviet expansionism (Jahangiri, 2018; Maftoon Donbali, 2004). Moreover, Mohammad Mossadegh's oil nationalization campaign and the USSR's lukewarm support for his government further complicated bilateral relations, reflecting Moscow's pragmatic considerations over ideological alignment (Motta'ased, 1998).

During the same era, Iran's membership in the Baghdad Pact, later known as the Central Treaty Organization (CENTO), demonstrated its overt strategic orientation toward the Western security architecture, creating additional friction with the USSR (Lenzowski, 1974). Despite limited economic cooperation—such as Soviet involvement in building infrastructure projects like the Isfahan steel plant—the overall nature of the bilateral relationship remained defined by strategic distrust and ideological opposition (Ashraf, 2023; Parvish & Asadi, 2023). The Pahlavi regime's modernization efforts were also aligned with a Western-centric identity framework, distancing Iran from both the socialist bloc and non-Western models of development (Hosseini, 2018; Zariri, 2005).

In contrast, the Islamic Republic's foreign policy emerged from a revolutionary ideology rooted in anti-Western resistance and the rejection of hegemonic powers, both East and West. Initially adopting the slogan of "neither East, nor West," Iran nevertheless shifted toward pragmatic alignment with Russia, especially after the intensification of Western sanctions and geopolitical isolation. The deterioration of Iran–U.S. relations and the international opposition to Iran's nuclear program created a geopolitical void that Russia partially filled, offering diplomatic, military, and economic support at critical junctures (Afrasiaban & Abbasi, 2023; Beznosova & Likhachev, 2023). This pragmatic engagement evolved into strategic cooperation in Syria, arms deals, and coordination within multilateral forums, even as mutual distrust persisted below the surface.

This study investigates the comparative dynamics of Iran's foreign policy toward Russia in these two periods by focusing on key indicators of national interest: sovereignty and independence, national security, and development. The analysis is framed within classical and neoclassical realism, recognizing both structural constraints and the role of domestic political elites in shaping foreign policy behavior (Ashraf, 2016; Khajeh-Saravi & Jafaripour Kaluri, 2014).

The study reveals that both periods of Iranian foreign policy—Pahlavi II and the Islamic Republic—share strategic caution toward Russia but diverge significantly in rationale and execution. During the Pahlavi era, the relationship was shaped by ideological rivalry and Cold War dynamics. Iran viewed the USSR as an existential threat, aligning itself with the U.S.-led Western bloc and joining military alliances such as the Baghdad Pact. Although limited economic cooperation occurred, the relationship remained shallow and risk-averse.

In contrast, the Islamic Republic pursued a pragmatic, interest-based engagement with Russia. Facing geopolitical isolation and multilateral sanctions, Iran increased its cooperation with Russia in security (notably in Syria), energy, and diplomatic fields. The relationship, however, remained tactical rather than strategic. Both states cooperated based on shared interests, especially in balancing U.S. influence in the region, but withheld deeper political or ideological alignment.

In terms of national interests, the Pahlavi era emphasized development and modernization through Western integration, seeing the USSR as a barrier to those goals. Conversely, the Islamic Republic framed its national interest in terms of ideological resistance and strategic autonomy, turning to Russia as an opportunistic partner in undermining Western dominance. Despite these differences, neither period saw the emergence of a fully trust-based alliance with Russia.

The evolution of Iran's foreign policy toward Russia across these two distinct political systems underscores the enduring influence of structural constraints in international relations. Regardless of ideological orientation—monarchic modernization under the Pahlavis or revolutionary Islamism under the Islamic Republic—both regimes navigated their ties with Russia through a lens of national interest defined by sovereignty, security, and development. The findings affirm that while domestic ideologies and leadership perceptions matter, they are consistently tempered by the exigencies of survival in a competitive and often hostile international system.

In the Pahlavi period, Iran's alignment with the Western bloc reflected both a security imperative and an identity project rooted in secular nationalism and modernization. The USSR, with its history of intervention and ideological infiltration, was viewed as antithetical to Iran's vision of national progress. The cautious engagement with the USSR, limited to economic infrastructure projects, never translated into broader strategic alignment. Instead, Iran leveraged the bipolar world to maximize aid and security guarantees from the U.S., using the Soviet threat as a bargaining chip.

The Islamic Republic, while ideologically distinct, demonstrated similar strategic behavior when faced with isolation and external threats. Although Russia was initially seen as part of the same imperialistic order as the U.S., the need to counterbalance Western sanctions and military threats gradually shifted Iran's foreign policy calculus. Cooperation with Russia, especially in Syria, illustrates the Islamic Republic's capacity for realpolitik, wherein ideological rigidity gives way to tactical alignment when core interests are at stake.

Despite this convergence in behavior, the nature of Iran-Russia relations remains fundamentally cautious and transactional. Russia has consistently prioritized its own geopolitical interests, often engaging with Iran to extract concessions or pressure Western powers. Similarly, Iran has used its relationship with Russia to resist Western coercion, but without entrusting Moscow with its long-term strategic future. The lack of mutual trust, asymmetry in power, and differing regional visions prevent the formation of a stable alliance.

This comparative study illustrates that Iran's foreign policy toward Russia, while shaped by distinct regimes and ideologies, adheres to a pattern of pragmatic adaptation to external constraints. Both the Pahlavi and Islamic Republic governments demonstrate an understanding of the balance of power and act accordingly, reinforcing the central premise of realism that survival and interest-maximization remain the fundamental drivers of state behavior.

Ultimately, Iran's relationship with Russia serves as a case study in the limitations of alliance politics in asymmetric settings. It reveals the challenges faced by middle powers in crafting autonomous foreign policies while managing relations with larger powers. The historical trajectory from adversarial rivalry to pragmatic partnership suggests that Iranian foreign policy, though influenced by domestic revolutions and ideological shifts, remains anchored in structural realities and a persistent quest for strategic autonomy.

بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌ها در سیاست خارجی ایران در مواجهه با روسیه در دوران پهلوی دوم و جمهوری اسلامی

اعظم حاجی پور^۱، حسین شریعتی^{۲*}، محسن مدیر شانه چی^۳

۱. گروه علوم سیاسی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران

۲. گروه علوم سیاسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: hossein.shariati@iau.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

حاجی پور، اعظم، شریعتی، حسین، و مدیر شانه چی، محسن. (۱۴۰۴). بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌ها در سیاست خارجی ایران در مواجهه با روسیه در دوران پهلوی دوم و جمهوری اسلامی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۴(۴)، ۱۶-۱.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

سیاست خارجی ایران در قبال روسیه در طول قرن بیستم و بیست‌ویکم، دستخوش تغییراتی بنیادین شده است که ریشه در تحولات نظام سیاسی ایران، تغییر ساختار نظام بین‌الملل و نگرش ایدئولوژیک نخبگان دارد. پژوهش حاضر با هدف مقایسه تطبیقی سیاست خارجی ایران نسبت به روسیه در دو دوره پهلوی دوم و جمهوری اسلامی انجام شده است. این مطالعه با بهره‌گیری از چارچوب نظری واقع‌گرایی، به بررسی مؤلفه‌هایی چون نگرش به منافع ملی، نوع روابط اقتصادی و نظامی، برداشت‌های هویتی از روسیه، و نقش قدرت‌های بزرگ در معادلات منطقه‌ای پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهند که علی‌رغم وجود شباهت‌هایی چون احتیاط در تعامل با روسیه و استفاده ابزاری از این کشور در برابر غرب، تفاوت‌هایی بنیادین نیز در نوع نگرش به روسیه، میزان اعتماد، سطح همکاری و تعریف منافع ملی مشاهده می‌شود. در دوره پهلوی دوم، سیاست خارجی ایران ماهیتی غرب‌گرایانه و توسعه‌محور داشت که روسیه را تهدیدی ژئوپلیتیکی می‌دانست، حال آنکه در جمهوری اسلامی، روسیه به‌عنوان شریک تاکتیکی در مقابله با یک‌جانبه‌گرایی غرب دیده شده است. با این حال، در هیچ‌یک از دو دوره، این روابط به سطح اتحاد راهبردی نرسیده و همواره تحت تأثیر عوامل ساختاری و محاسبات قدرت باقی مانده است. نتیجه‌گیری کلی حاکی از آن است که سیاست خارجی ایران در قبال روسیه در هر دو دوره، بیشتر مبتنی بر منطق واقع‌گرایی و منافع ملی بوده تا ائتلاف‌های پایدار ایدئولوژیک یا ارزشی. کلیدواژگان: سیاست خارجی ایران، روسیه، پهلوی دوم، جمهوری اسلامی، منافع ملی، واقع‌گرایی، روابط دوجانبه

مقدمه

سیاست خارجی، به عنوان تجلی بیرونی سیاست ملی، بازتابی از ساختار قدرت، ادراکات هویتی، اهداف ایدئولوژیک، و منافع مادی یک کشور در مواجهه با نظام بین‌الملل است. در این میان، روابط خارجی ایران و روسیه در طول تاریخ معاصر، به‌ویژه در دوران پهلوی دوم و جمهوری اسلامی، یکی از پرچالش‌ترین و در عین حال پیچیده‌ترین ابعاد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را شکل داده است. بررسی این روابط، تنها معطوف به دیپلماسی رسمی نیست، بلکه بازتابی از نوع نگاه راهبردی دو کشور به یکدیگر و به جهان پیرامون است. پرسش اساسی این است که سیاست خارجی ایران نسبت به روسیه در این دو دوره تاریخی، چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی داشته است و چگونه در چارچوب منافع ملی بازتعریف شده است.

در دوران پهلوی دوم، سیاست خارجی ایران در چارچوب استراتژی وابستگی متقابل با غرب، به ویژه ایالات متحده، شکل گرفته بود و روسیه (شوروی وقت) به عنوان یک قدرت رقیب و تهدیدآمیز، همواره در حاشیه نگاه امنیتی حکومت ایران قرار داشت. پهلوی دوم، تحت تأثیر پارادایم نوسازی و مدرنیزاسیون، سعی داشت با تکیه بر حمایت‌های غربی، قدرت ملی خود را تقویت کند و همزمان روابطی محتاطانه با شوروی برقرار کند تا موازنه‌ای استراتژیک در منطقه برقرار گردد (Zariri, 2005). در این دوره، نوعی بی‌اعتمادی تاریخی نسبت به روس‌ها در دستگاه سیاست خارجی ایران حاکم بود که ریشه در وقایع دوران قاجار، اشغال ایران در جنگ جهانی دوم، بحران آذربایجان و تجربه سیاست موازنه منفی داشت (Maftoon Donbali, 2004; Motta'ased, 1998).

در مقابل، جمهوری اسلامی ایران پس از پیروزی انقلاب ۱۳۵۷، با طرح شعار «نه شرقی، نه غربی»، سیاست خارجی خود را از چارچوب وابستگی‌های سنتی خارج کرد و سعی در ایجاد نوعی استقلال راهبردی داشت. با این حال، گفتمان ضدآمریکایی نظام جدید، عملاً زمینه نزدیکی با روسیه را فراهم آورد، به‌ویژه در مواقعی که منافع دو کشور در مخالفت با سیاست‌های یکجانبه‌گرایانه غرب تلاقی می‌یافت (Beznosova & Likhachev, 2023). این تغییر رویکرد، از یک سو ناشی از ایدئولوژی اسلام‌گرای ضدغربی حاکم بر جمهوری اسلامی بود، و از سوی دیگر محصول شرایط بین‌المللی پس از جنگ سرد و افول نسبی نقش آمریکا در منطقه (Asaadi & Monavari, 2021). به عبارت دیگر، اگرچه شعار استقلال در صدر اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی قرار داشت، اما در عمل، نزدیکی با روسیه به عنوان یک «توازن‌بخش» در برابر غرب، جایگزین وابستگی سابق به آمریکا شد.

ضرورت پرداختن به این موضوع از چند جهت قابل تأمل است. نخست آنکه تغییر بنیادین در ماهیت سیاسی و ایدئولوژیک دو نظام ایران در دوران پهلوی دوم و جمهوری اسلامی، خود زمینه‌ساز تغییر در راهبردهای سیاست خارجی شده است. اگر در دوران پهلوی، منافع ملی بیشتر در قالب هم‌گرایی با غرب و تلاش برای مدرنیزاسیون تفسیر می‌شد، در جمهوری اسلامی این منافع با محوریت ایدئولوژی مقاومت و هویت اسلامی بازتعریف شده‌اند (Ashraf, 2016; Hosseini, 2018). این تفاوت رویکردی موجب شده تا در هر دو دوره، ادراک از روسیه نیز دگرگون گردد؛ به طوری که روسیه در دوره پهلوی بیشتر در قامت یک تهدید و رقیب تصور می‌شد، در حالی که در دوره جمهوری اسلامی به عنوان یک شریک استراتژیک بالقوه و گاه بالفعل ظاهر گردیده است (Khavarinejad, 2024).

از سوی دیگر، هم‌جواری جغرافیایی ایران با روسیه و قرار داشتن هر دو کشور در منطقه حساس اوراسیا، سبب شده تا تعاملات این دو بازیگر، فراتر از سطح دوجانبه، بر مناسبات منطقه‌ای و حتی نظم جهانی تأثیرگذار باشد. روسیه به عنوان یکی از قدرت‌های سنتی اوراسیا همواره در پی گسترش حوزه نفوذ خود در منطقه خاورمیانه، قفقاز و آسیای مرکزی بوده و ایران یکی از بازیگران کلیدی این مناطق محسوب می‌شود (Afrasiaban & Abbasi, 2023). از این رو، درک الگوی رفتاری روسیه نسبت به ایران و تحلیل نحوه مواجهه ایران با این قدرت، نیازمند نگاهی عمیق و تطبیقی است که ریشه در ساختارهای سیاسی و رویکردهای ایدئولوژیک هر دوره دارد.

اهمیت دیگر این پژوهش در پیوند آن با بحث منافع ملی است. مفهوم منافع ملی، اگرچه مفهومی سیال و وابسته به تفسیر حاکمان و نخبگان سیاسی است، اما در کلیت خود، شامل حفظ تمامیت ارضی، استقلال سیاسی، امنیت داخلی و خارجی، توسعه اقتصادی و مشروعیت بین‌المللی می‌شود. تفاوت در برداشت از این مؤلفه‌ها در دو دوره مذکور، زمینه‌ساز اتخاذ راهبردهای متفاوت در برابر روسیه بوده است.

(Khajeh-Saravi & Jafaripour Kaluri, 2014). مثلاً در دوران پهلوی، توسعه اقتصادی و نوسازی، در تعامل با بلوک غرب تعریف می‌شد و نزدیکی به شوروی تهدیدی برای آن تلقی می‌گردید، در حالی که در جمهوری اسلامی، امنیت نظام سیاسی و حفظ استقلال ایدئولوژیک، محور اصلی منافع ملی بوده است که گاه هم‌گرایی با روسیه را توجیه می‌کند.

افزون بر این، بررسی مقایسه‌ای سیاست خارجی ایران در دو دوره نسبت به روسیه، می‌تواند در تحلیل تداوم‌ها و گسست‌های سیاست خارجی ایران مفید باشد. بسیاری از پژوهشگران معتقدند که علی‌رغم تغییر ساختار حکومت، نوعی پیوستگی در سطح راهبردی در مواجهه با قدرت‌های بزرگ در سیاست خارجی ایران مشاهده می‌شود که ریشه در تجربه‌های تاریخی، ملاحظات ژئوپلیتیکی و منافع اقتصادی دارد (Ashraf, 2023; Lenzowski, 1974). به عنوان مثال، سیاست موازنه‌گرایانه و احتیاط در تعامل با قدرت‌های بزرگ، هم در دوران پهلوی و هم در دوره جمهوری اسلامی، در مواجهه با روسیه قابل مشاهده است. در عین حال، برخی تفاوت‌های بنیادین نیز قابل شناسایی است که ناشی از ایدئولوژی‌های متفاوت حاکم بر سیاست خارجی دو دوره است.

از منظر اهداف پژوهش، هدف اصلی این مطالعه آن است که شباهت‌ها و تفاوت‌های سیاست خارجی ایران در مواجهه با روسیه در دو مقطع تاریخی پهلوی دوم و جمهوری اسلامی را از منظر منافع ملی شناسایی و تحلیل نماید. این هدف در چارچوب نظری واقع‌گرایی و با تکیه بر منابع تاریخی، نظری و تحلیلی دنبال می‌شود. شناخت پیامدهای راهبردهای اتخاذ شده نسبت به روسیه در هر دو دوره و ارزیابی میزان تحقق منافع ملی، از جمله اهداف فرعی این پژوهش است. همچنین، تلاش خواهد شد تا شاخص‌هایی که در هر یک از این دو دوره برای تعریف و پیگیری منافع ملی مدنظر بوده‌اند، استخراج و تحلیل شوند (Parvish & Asadi, 2023).

مطالعه حاضر با تمرکز بر این اهداف، سعی دارد فراتر از توصیف وقایع، به تحلیل سازوکارهای تصمیم‌گیری در سیاست خارجی ایران نسبت به روسیه پرداخته و نشان دهد که چگونه تحولات بین‌المللی، تغییر در ساختارهای قدرت داخلی، و دگرگونی در نظام ارزشی و هویتی، موجب تغییر جهت‌گیری‌های استراتژیک ایران شده‌اند.

سیاست خارجی ایران در قبال روسیه در دوران پهلوی دوم

از پایان جنگ جهانی دوم تا انقلاب اسلامی، روابط ایران و اتحاد جماهیر شوروی فراز و نشیب‌های متعددی را تجربه کرده است که هر یک بازتابی از تحولات بین‌المللی، منطقه‌پیرامونی و ساخت قدرت داخلی در ایران بوده است. سیاست خارجی پهلوی دوم در قبال روسیه در این دوره را می‌توان در پرتو سه مؤلفه کلیدی منافع ملی شامل حفظ استقلال، تأمین امنیت ملی، و دستیابی به توسعه اقتصادی و سیاسی تحلیل کرد. این دوره تاریخی با اشغال ایران توسط متفقین آغاز شد و با برقراری نوعی موازنه در روابط خارجی با بلوک شرق و غرب به پایان رسید، اما در تمام این مدت، رویکرد حکومت پهلوی دوم به شوروی محتاطانه، مصلحت‌اندیشانه و آمیخته با بی‌اعتمادی تاریخی بود.

پس از پایان جنگ جهانی دوم، یکی از مهم‌ترین بحران‌هایی که روابط ایران و شوروی را تحت تأثیر قرار داد، بحران آذربایجان بود. در حالی که نیروهای متفقین باید طبق توافق‌نامه سه‌جانبه ظرف شش ماه پس از پایان جنگ ایران را ترک می‌کردند، اتحاد شوروی برخلاف تعهدات خود از خروج نیروهایش از مناطق شمالی ایران، به‌ویژه آذربایجان، خودداری کرد. این اقدام نه‌تنها تمامیت ارضی ایران را تهدید کرد، بلکه فضای بی‌اعتمادی شدیدی را در سیاست خارجی ایران نسبت به شوروی ایجاد نمود (Maftoon Donbali, 2004). در همین راستا، قوام‌السلطنه که در آن زمان نخست‌وزیر ایران بود، برای مدیریت بحران و کاهش تهدید شوروی، وارد مذاکره با استالین شد و قرارداد معروف قوام-سادچیکف را در سال ۱۳۲۵ امضا کرد. بر اساس این قرارداد، امتیاز استخراج نفت در شمال ایران به شوروی داده شد، مشروط بر اینکه نیروهای شوروی خاک ایران را ترک کنند و امتیازنامه نیز به تصویب مجلس برسد. با آنکه نیروهای شوروی خاک ایران را ترک کردند، اما مجلس شورای ملی با رد امتیاز نفت شمال، عملاً این قرارداد را لغو کرد که این امر منجر به تیرگی بیشتر روابط ایران و شوروی شد (Motta'ased, 1998).

اوج تنش در این دوره را می‌توان در تلاش‌های شوروی برای حمایت از جنبش‌های تجزیه‌طلب و چپ‌گرای داخلی دانست. حزب توده که به‌عنوان بازوی فکری و سیاسی شوروی در ایران فعالیت می‌کرد، نقشی فعال در بحران آذربایجان و حمایت از حکومت خودمختار پیشه‌وری داشت. این مسئله موجب شد تا سیاستمداران ایرانی، شوروی را نه به‌عنوان یک شریک قابل اعتماد، بلکه به‌مثابه تهدیدی برای وحدت و امنیت ملی تلقی کنند (Ashraf, 2016). در نتیجه، یکی از مؤلفه‌های مهم سیاست خارجی پهلوی دوم در قبال شوروی، تلاش برای مهار نفوذ آن کشور از طریق اتحاد با غرب، به‌ویژه ایالات متحده بود.

با روی کار آمدن دکتر محمد مصدق و اتخاذ سیاست موازنه منفی، فصلی جدید در روابط ایران و قدرت‌های بزرگ آغاز شد. مصدق که هدف اصلی‌اش کوتاه کردن دست قدرت‌های خارجی از منابع اقتصادی ایران، به‌ویژه نفت بود، با ملی کردن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰، فضای بین‌المللی جدیدی را ایجاد کرد. در این میان، واکنش شوروی به سیاست نفتی مصدق از منظر منافع ملی خود بسیار محتاطانه و محاسبه‌گرانه بود. در حالی که برخی انتظار داشتند شوروی با حمایت از ایران، در برابر فشارهای انگلیس بایستد، اما مقامات شوروی حاضر نشدند نفت ایران را خریداری کنند و حتی از سیاست بی‌طرفی فعال فاصله گرفتند. این امر برای مصدق ناامیدکننده بود و نشان داد که شوروی نیز در برابر ایران بر اساس منافع ملی خود عمل می‌کند و نه از روی حمایت ایدئولوژیک (Lenzowski, 1974). مصدق به صراحت اعلام کرد که سیاست خارجی ایران باید مستقل از هر دو بلوک شرق و غرب باشد، اما رفتار شوروی در این مقطع نشان داد که وابستگی متقابل منافع، بر گفتمان‌های سیاسی ارجحیت دارد.

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، رویکرد سیاست خارجی ایران در قبال شوروی به‌گونه‌ای دیگر بازتعریف شد. محمدرضا پهلوی که پس از کودتا قدرت بلامنازع خود را تثبیت کرده بود، بیش از پیش به سوی غرب گرایش یافت و اتحاد با ایالات متحده را محور سیاست خارجی خود قرار داد. در چنین فضایی، روابط ایران با شوروی به حداقل خود رسید و حتی در برهه‌هایی از خصومت و تقابل نیز عبور کرد. یکی از مصادیق مهم این گرایش به غرب، پیوستن ایران به پیمان بغداد در سال ۱۳۳۳ (۱۹۵۵ میلادی) بود. این پیمان که به‌نوعی مکمل سیاست مهار شوروی در منطقه بود، به‌شدت موجب ناخشنودی مسکو شد و مناسبات دو کشور را بیش از پیش تیره کرد (Jahangiri, 2018). از نگاه شوروی، ایران به یکی از پایگاه‌های استراتژیک ناتو در خاورمیانه تبدیل شده بود و همین امر، بی‌اعتمادی راهبردی میان دو کشور را تعمیق بخشید.

در دوره‌ای که نیکیتا خروشچف رهبری شوروی را برعهده گرفت، تلاش‌هایی برای بهبود روابط با کشورهای جهان سوم، از جمله ایران، صورت گرفت. خروشچف بر مبنای سیاست همزیستی مسالمت‌آمیز سعی کرد تنش‌ها را کاهش دهد و فضای جدیدی در روابط با ایران پدید آورد. دولت ایران نیز در برخی مقاطع برای عادی‌سازی روابط تلاش کرد. ارسال یادداشت‌هایی حاکی از اطمینان به شوروی مبنی بر عدم اجازه ایجاد پایگاه موشکی در ایران، نمونه‌ای از تلاش ایران برای کاهش حساسیت‌های مسکو بود (Heydarpour Kalidsar et al., 2018). با این حال، این بهبود نسبی روابط، ناپایدار و شکننده بود، چرا که پایه‌های آن بر بی‌اعتمادی تاریخی و تضاد در منافع راهبردی استوار بود.

در دهه ۱۳۴۰ و به‌ویژه پس از اجرای اصلاحات موسوم به انقلاب سفید، روابط ایران و شوروی به‌گونه‌ای محدود اما مدیریت‌شده ادامه یافت. در این دوره، پهلوی سعی کرد از فضای جنگ سرد برای کسب امتیازات اقتصادی از دو بلوک استفاده کند. به همین دلیل، پروژه‌های عمرانی محدودی با همکاری شوروی اجرا شد، از جمله احداث کارخانه ذوب آهن اصفهان که یکی از مهم‌ترین نمادهای همکاری ایران و شوروی در دوران پهلوی به شمار می‌آید (Parvish & Asadi, 2023). با این حال، همکاری‌های اقتصادی با شوروی هرگز به سطح همکاری‌های ایران با غرب نرسید و همچنان نوعی بی‌اعتمادی ژئوپلیتیکی بر روابط دو کشور حاکم بود.

در دهه ۱۳۵۰، با افزایش درآمدهای نفتی و گسترش برنامه‌های صنعتی شاه، روابط ایران با همه قدرت‌های بزرگ، از جمله شوروی، گسترش یافت. در این دوره، شاه سعی داشت با اجرای سیاستی موسوم به «سیاست مستقل ملی»، خود را بازیگری مستقل در نظام بین‌الملل معرفی کند. از این رو، در کنار تعمیق روابط با آمریکا، روابط با شوروی نیز از طریق دیدارهای رسمی، توافق‌نامه‌های اقتصادی و همکاری‌های فنی پیگیری می‌شد (Ashraf, 2023). با این حال، حمله شوروی به افغانستان در سال ۱۹۷۹ و نگرانی ایران از گسترش نفوذ شوروی در منطقه، مجدداً فضای بی‌اعتمادی را در روابط دو کشور تشدید کرد و ایران را به اتخاذ مواضع محافظه‌کارانه‌تر در قبال مسکو وادار ساخت.

در تحلیل سیاست خارجی ایران در قبال شوروی در دوره پهلوی دوم، باید به سه شاخص منافع ملی توجه داشت. نخست، حفظ استقلال سیاسی به‌عنوان اصلی‌ترین مؤلفه منافع ملی در این دوره همواره تحت تأثیر سیاست‌های موازنه‌گرایانه ایران قرار داشت. شاه تلاش می‌کرد با موازنه میان دو بلوک شرق و غرب، ضمن حفظ روابط اقتصادی و امنیتی با غرب، از تهدیدات شوروی نیز جلوگیری کند. دومین مؤلفه، تأمین امنیت ملی بود که در سایه تهدیدات شوروی، به ویژه در مرزهای شمالی و در حمایت از جنبش‌های چپ‌گرای داخلی، همواره یکی از دغدغه‌های اصلی حکومت بود (Khajeh-Saravi & Jafaripour Kaluri, 2014). به همین دلیل، نزدیکی به غرب و عضویت در پیمان‌های امنیتی نظیر پیمان بغداد، به‌عنوان راهبردی برای مهار تهدیدات شوروی تلقی می‌شد. سومین مؤلفه، توسعه اقتصادی بود که اگرچه در برخی موارد با همکاری شوروی دنبال شد، اما بخش اعظم آن به‌واسطه همکاری با کشورهای غربی و جذب سرمایه و فناوری از آن‌ها تحقق یافت.

در نهایت، باید گفت که سیاست خارجی ایران در قبال شوروی در دوران پهلوی دوم، ترکیبی از نگرانی‌های امنیتی، منافع اقتصادی و گرایش‌های ایدئولوژیک به غرب بود. هرچند در برهه‌هایی تلاش‌هایی برای بهبود روابط صورت گرفت، اما بی‌اعتمادی تاریخی، تضاد منافع منطقه‌ای، و جایگاه ایران در نظم دوقطبی جنگ سرد، مانع از ایجاد یک شراکت استراتژیک واقعی میان دو کشور شد. به همین دلیل، روابط ایران و شوروی در این دوره را می‌توان عمدتاً در چارچوب منطق موازنه قوا و سیاست احتیاط‌آمیز توصیف کرد؛ منطقی که از نگاه واقع‌گرایانه نسبت به قدرتهای جهانی و ضرورت تأمین منافع ملی ایران ناشی می‌شد.

سیاست خارجی ایران در قبال روسیه در دوران پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۵۷)

از پایان جنگ جهانی دوم تا پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷، روابط ایران و اتحاد جماهیر شوروی شاهد نوسانات قابل‌توجهی بود. این نوسانات ناشی از ترکیبی از عوامل داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بود که سیاست خارجی ایران را در قالب نوعی موازنه‌گرایی در قبال دو بلوک اصلی قدرت، یعنی ایالات متحده آمریکا و اتحاد شوروی، شکل می‌داد. در این بازه زمانی، ایران نه تنها در معرض فشارهای سیاسی و امنیتی ناشی از همسایگی با شوروی قرار داشت، بلکه باید برای حفظ استقلال خود میان منافع متضاد قدرت‌های بزرگ، به‌ویژه در دوران اوج جنگ سرد، تعادل برقرار می‌کرد.

پس از پایان جنگ جهانی دوم، یکی از مهم‌ترین رخدادهایی که روابط ایران و شوروی را به شدت تحت تأثیر قرار داد، بحران آذربایجان در سال‌های ۱۳۲۴-۱۳۲۵ بود. در این دوره، نیروهای شوروی که به بهانه مقابله با آلمان نازی وارد خاک ایران شده بودند، پس از پایان جنگ حاضر به ترک مناطق اشغالی، به‌ویژه آذربایجان، نشدند. در این شرایط، شوروی با حمایت مستقیم از فرقه دموکرات آذربایجان به رهبری جعفر پیشه‌وری، اقدام به تشکیل حکومت خودمختار در این منطقه کرد. این اقدام، که با پشتیبانی لجستیکی و سیاسی از سوی شوروی همراه بود، نه تنها تمامیت ارضی ایران را به چالش کشید، بلکه اولین بحران جدی سیاست خارجی ایران در دوره پهلوی دوم را رقم زد (Maftoon Donbali, 2004). در پاسخ به این بحران، قوام‌السلطنه، نخست‌وزیر وقت، با اتخاذ رویکردی دیپلماتیک وارد مذاکره با شوروی شد و قرارداد قوام-سادچیکف را در فروردین ۱۳۲۵ به امضا رساند که به موجب آن، خروج نیروهای شوروی مشروط به اعطای امتیاز نفت شمال به آن کشور شد. هرچند این قرارداد با مقاومت مجلس شورای ملی رد شد، اما توانست زمینه‌ساز خروج نیروهای شوروی از ایران شود و عملاً مانع از تحقق طرح تجزیه‌طلبی در آذربایجان گردد (Motta'ased, 1998).

با حل بحران آذربایجان، سیاست خارجی ایران در قبال شوروی وارد فاز جدیدی از احتیاط راهبردی شد. در این مقطع، یکی از مهم‌ترین شاخص‌های منافع ملی ایران، حفظ استقلال سیاسی و تمامیت ارضی کشور بود. رفتار شوروی در بحران آذربایجان برای سیاست‌گذاران ایرانی اثبات کرد که مسکو تنها در پی تأمین منافع خود است و برای تحقق آن، حتی از ابزار تجزیه‌طلبی نیز استفاده می‌کند (Ashraf, 2023). از این رو، ایران به تدریج به سوی گسترش روابط با غرب، به‌ویژه ایالات متحده، گرایش پیدا کرد تا از این طریق بتواند تهدید شوروی را مهار کند. با وجود این، شوروی نیز در مقاطع مختلف تلاش کرد تا با ایران وارد روابط اقتصادی و سیاسی شود، اما این تلاش‌ها اغلب در فضای بی‌اعتمادی دوجانبه به نتیجه ملموسی نمی‌انجامید (Beznosova & Likhachev, 2023).

دومین نقطه عطف در روابط ایران و شوروی در این دوره، به دوران نخست‌وزیری دکتر محمد مصدق بازمی‌گردد. مصدق با طرح شعار موازنه منفی، سعی کرد از وابستگی به قدرت‌های خارجی بکاهد و سیاست خارجی مستقلی را در پیش گیرد. مهم‌ترین نمود این رویکرد، در ملی کردن صنعت نفت در سال ۱۳۳۰ نمایان شد که منجر به خروج شرکت نفت انگلیس از ایران گردید. در این شرایط، انتظار می‌رفت شوروی از اقدامات مصدق در جهت مقابله با استعمار انگلیس حمایت کند، اما مسکو با نگاهی محتاطانه و محاسبه‌گر، از خرید نفت ایران خودداری کرد و در عمل ترجیح داد روابط خود را با غرب به مخاطره نیندازد (Lenzowski, 1974). این رفتار شوروی نه تنها موجب ناامیدی مصدق شد، بلکه نشان داد که در منطق سیاست خارجی قدرت‌های بزرگ، منافع استراتژیک مقدم بر همدلی ایدئولوژیک است.

از منظر منافع ملی، سیاست نفتی مصدق اگرچه استقلال اقتصادی ایران را هدف قرار داده بود، اما در تعامل با شوروی با ناکامی مواجه شد. در واقع، شوروی حتی در بزنگاه‌های تاریخی نیز حاضر نبود حمایتی فراتر از منافع مقطعی خود از ایران به عمل آورد. این مسئله بعدها یکی از دلایل بی‌اعتمادی سیاست‌مداران ایرانی نسبت به نیت واقعی روس‌ها در روابط دوجانبه شد (Hosseini, 2018).

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ که منجر به سرنگونی دولت مصدق و بازگشت کامل سلطنت محمدرضا شاه شد، جهت‌گیری سیاست خارجی ایران به‌طور آشکار به سوی غرب متمایل شد. در این دوران، اتحاد با ایالات متحده و حضور مستشاران آمریکایی در تمامی ارکان نظامی و امنیتی کشور، به‌ویژه ساواک، تشدید شد. در واکنش به این وضعیت، شوروی به ایران به چشم متحد ایالات متحده در منطقه می‌نگریست و روابط میان دو کشور به شدت کاهش یافت. در همین راستا، یکی از مهم‌ترین اقدامات ایران، عضویت در پیمان بغداد در سال ۱۹۵۵ بود که با هدف مهار نفوذ شوروی در منطقه خاورمیانه تشکیل شده بود (Jahangiri, 2018). عضویت ایران در این پیمان که بعدها به سازمان سنتو تبدیل شد، از نگاه شوروی اقدامی خصمانه محسوب می‌شد و موجب تشدید خصومت میان دو کشور گردید.

در سال‌های دهه ۱۳۴۰، همزمان با اجرای اصلاحات شاه در قالب انقلاب سفید و افزایش درآمدهای نفتی، فضا برای تنش‌زدایی نسبی میان ایران و شوروی فراهم شد. در این مقطع، شوروی تحت رهبری نیکیتا خروشچف تلاش می‌کرد روابط خود را با کشورهای در حال توسعه گسترش دهد تا از این طریق از نفوذ آمریکا در جهان سوم بکاهد. در نتیجه، نوعی همکاری محدود اقتصادی میان دو کشور شکل گرفت که نماد بارز آن، احداث کارخانه ذوب‌آهن اصفهان با کمک شوروی بود (Parvish & Asadi, 2023). این همکاری که نخستین پروژه صنعتی بزرگ میان دو کشور به‌شمار می‌رفت، نشانه‌ای از امکان تعامل اقتصادی بود، هرچند همچنان سایه بی‌اعتمادی سیاسی میان دو کشور باقی ماند.

در این دوره، یکی دیگر از شاخص‌های منافع ملی، توسعه اقتصادی ایران بود که شاه با جدیت آن را دنبال می‌کرد. از آنجا که توسعه به منابع مالی، تکنولوژی و دانش فنی نیاز داشت، حکومت ایران ناگزیر بود با کشورهای مختلف از جمله شوروی وارد همکاری شود. با این حال، همکاری‌های اقتصادی ایران با غرب به‌مراتب گسترده‌تر و مؤثرتر بود و روابط با شوروی بیشتر جنبه نمادین داشت تا استراتژیک (Afrasiaban & Abbasi, 2023). در همین زمان، شوروی نیز به دلیل گرفتاری‌های اقتصادی و رقابت با ایالات متحده در عرصه جهانی، قادر نبود شریکی مؤثر در فرآیند توسعه ایران باشد.

در دهه ۱۳۵۰، روابط ایران و شوروی در فضایی متناقض ادامه یافت. از یک سو، ایران به یکی از مهم‌ترین متحدان آمریکا در منطقه تبدیل شده بود و نقش کلیدی در نظم امنیتی غرب در خلیج فارس ایفا می‌کرد. از سوی دیگر، افزایش قیمت نفت و درآمدهای سرشار ایران این امکان را فراهم آورده بود که شاه در عرصه بین‌المللی با اعتمادبه‌نفس بیشتری عمل کند. شاه تلاش می‌کرد از موقعیت ژئوپلیتیکی ایران برای بازی با هر دو بلوک استفاده کند و استقلال خود را در تصمیم‌گیری‌های بین‌المللی به نمایش بگذارد (Ashraf, 2016). این سیاست که در آن زمان تحت عنوان «سیاست مستقل ملی» معرفی می‌شد، به ایران اجازه می‌داد ضمن حفظ روابط با آمریکا، برخی همکاری‌های محدود با شوروی نیز داشته باشد، بدون آنکه عملاً درگیر ساختارهای اتحاد با آن کشور شود.

با این حال، روابط ایران و شوروی همواره محدود به حوزه‌های غیرنظامی باقی ماند و مسکو هرگز به ایران به عنوان شریک استراتژیک نگاه نکرد. حمله شوروی به افغانستان در سال ۱۳۵۸، که در اواخر سلطنت پهلوی صورت گرفت، نگرانی ایران نسبت به اهداف منطقه‌ای شوروی

را افزایش داد و نشان داد که نگاه احتیاط‌آمیز ایران نسبت به این همسایه شمالی بی‌دلیل نبوده است (Khavarinejad, 2024). درواقع، سیاست خارجی ایران در قبال شوروی، در تمام دوره پهلوی دوم، تحت تأثیر دغدغه‌هایی چون حفظ استقلال، مقابله با نفوذ کمونیسم، و جلوگیری از تجزیه‌طلبی در مناطق مرزی شکل گرفته بود.

در تحلیل کلی سیاست خارجی ایران در این دوره، می‌توان گفت که سه مؤلفه منافع ملی شامل استقلال، امنیت و توسعه، به‌عنوان مبانی راهبردی در مواجهه با شوروی عمل می‌کردند. حکومت پهلوی دوم تلاش داشت با تکیه بر همکاری با غرب، از تهدیدات شرق در امان بماند و در عین حال، به منظور ارتقاء موقعیت بین‌المللی ایران، روابط محدودی با شوروی نیز برقرار کند. این استراتژی، اگرچه منجر به تعادل نسبی در سیاست خارجی شد، اما مانع از شکل‌گیری هرگونه اتحاد استراتژیک با شوروی گردید. ایران همواره به عنوان کشوری که در حاشیه نفوذ شوروی قرار دارد، تلاش کرد با حفظ فاصله از کمونیسم، استقلال سیاسی خود را تضمین کند و با بهره‌گیری از حمایت غرب، امنیت و توسعه خود را دنبال نماید (Khajeh-Saravi & Jafaripour Kaluri, 2014).

در مجموع، روابط ایران و شوروی در دوران پهلوی دوم بیش از آنکه نشانه‌ای از همگرایی راهبردی باشد، بازتابی از توازن جویی محتاطانه در نظام بین‌الملل دوقطبی بود؛ توازنی که بیش از هر چیز بر ضرورت حفظ منافع ملی ایران در برابر تهدیدات خارجی و بی‌ثباتی‌های داخلی استوار بود.

مقایسه تطبیقی سیاست خارجی ایران در دو دوره پهلوی دوم و جمهوری اسلامی

تحلیل تطبیقی سیاست خارجی ایران در قبال روسیه در دو دوره پهلوی دوم و جمهوری اسلامی، نشان‌دهنده تفاوت‌ها و نیز تداوم‌هایی است که تحت تأثیر تغییر در ساختار قدرت، ایدئولوژی حاکم، منطق تصمیم‌گیری و شرایط بین‌المللی شکل گرفته‌اند. هرچند این دو نظام سیاسی به لحاظ ماهوی تفاوت‌های بنیادین دارند، اما برخی الگوهای رفتاری در سیاست خارجی، به‌ویژه در مواجهه با قدرتی مانند روسیه، در هر دو دوره به‌صورت مشابهی ظاهر شده‌اند. این شباهت‌ها بیشتر ناشی از ملاحظات ژئوپلیتیکی و ضرورت‌های امنیتی بوده‌اند، در حالی که تفاوت‌ها بیش از هر چیز، ریشه در درک متفاوت از منافع ملی و هویت نظام سیاسی دارند.

یکی از شباهت‌های بارز در سیاست خارجی ایران در هر دو دوره، احتیاط و ملاحظات راهبردی در قبال روسیه بوده است. چه در دوران پهلوی دوم که شوروی یکی از دو ابرقدرت نظام دوقطبی بود، و چه در دوران جمهوری اسلامی که فدراسیون روسیه نقش مهمی در معادلات منطقه‌ای و جهانی ایفا کرده است، ایران همواره با رویکردی محتاطانه نسبت به این قدرت بزرگ رفتار کرده است. در دوران پهلوی، این احتیاط ناشی از بی‌اعتمادی تاریخی به شوروی، مداخلات گذشته در ایران، و نگرانی از نفوذ کمونیسم بود (Maftoon Donbali, 2004; Motta'ased, 1998). در دوره جمهوری اسلامی، با وجود نزدیکی مقطعی به روسیه، همواره هراس از بازی دوگانه مسکو، بهره‌کشی سیاسی و اقتصادی، و عدم تعهد واقعی این کشور به منافع بلندمدت ایران وجود داشته است (Khavarinejad, 2024). این احتیاط به‌صورت حمایت مشروط، همکاری محدود و حفظ فاصله تاکتیکی از روسیه نمود یافته و بازتابی از شناخت ریشه‌دار نسبت به منطق قدرت‌محور سیاست خارجی روسیه است.

وجه اشتراک دیگر در هر دو دوره، توجه به نقش قدرت‌های بزرگ در حفظ تعادل منطقه‌ای بوده است. در دوران پهلوی دوم، ایران با عضویت در پیمان بغداد و نزدیکی به ایالات متحده، تلاش می‌کرد با تکیه بر حمایت غربی، موازنه‌ای در برابر شوروی برقرار کند (Jahangiri, 2018). در همین حال، تلاش‌هایی نیز برای حفظ روابط حداقلی با شوروی جهت پیشگیری از تقابل مستقیم صورت می‌گرفت. در دوره جمهوری اسلامی نیز، ایران با درک تهدید ناشی از یک‌جانبه‌گرایی غرب، به‌ویژه ایالات متحده، همکاری با روسیه را ابزاری برای ایجاد توازن در برابر فشارهای غربی دانسته و در حوزه‌هایی چون برنامه هسته‌ای، بحران سوریه و مقابله با تحریم‌ها، به سمت روسیه گرایش یافته است (Asaadi & Monavari, 2021; Beznosova & Likhachev, 2023). در واقع، هر دو نظام سیاسی با فهم واقع‌گرایانه از ساختار قدرت جهانی، به‌گونه‌ای عمل کرده‌اند که از وزن قدرت‌های بزرگ برای ارتقاء قدرت چانه‌زنی خود استفاده کنند.

با وجود این شباهت‌ها، تفاوت‌های بنیادینی در رویکرد ایران به روسیه در این دو دوره وجود دارد که بیش از هر چیز، از درک متفاوت رهبران نسبت به هویت سیاسی و راهبردهای بین‌المللی نشأت گرفته است. در دوران پهلوی دوم، شوروی نه تنها رقیب ژئوپلیتیکی، بلکه دشمن ایدئولوژیک نیز تلقی می‌شد. نگاه پهلوی دوم به شوروی، با آگاهی از تهدید ایدئولوژیک کمونیسم و تجربه حمایت این کشور از جنبش‌های چپ‌گرای داخلی، از جمله حزب توده، همواره نگاهی بدبینانه و بازدارنده بود (Ashraf, 2023; Hosseini, 2018). در حالی که در جمهوری اسلامی، به‌ویژه پس از دهه ۱۳۸۰، روسیه به عنوان شریکی تاکتیکی و همسو در برابر غرب، به‌ویژه ایالات متحده، مورد توجه قرار گرفته است (Afrasiaban & Abbasi, 2023). این تغییر در ادراک، بیش از آنکه ناشی از تغییر در رفتار روسیه باشد، محصول تغییر در هویت و جهت‌گیری‌های ایدئولوژیک جمهوری اسلامی است که دشمن اصلی خود را در غرب، به‌ویژه آمریکا و اسرائیل، تعریف کرده و از این رو، روسیه را شریک بالقوه در تقابل با این دشمنان می‌داند.

از دیگر تفاوت‌های عمده در سیاست خارجی ایران نسبت به روسیه، تعریف متفاوت منافع ملی در دو دوره است. در دوران پهلوی، منافع ملی عمدتاً در قالب نوسازی اقتصادی، ثبات داخلی، حفظ روابط با غرب، و ارتقاء جایگاه ایران در نظام بین‌الملل تعریف می‌شد. در این چارچوب، نزدیکی به روسیه تنها در حد یک تعامل تاکتیکی برای توسعه پروژه‌های اقتصادی یا مقابله با تهدیدات مقطعی قابل تصور بود (Parvish & Asadi, 2023). اما در جمهوری اسلامی، منافع ملی تعریف ایدئولوژیک‌تری یافته است و بر مبنای گفتمان «مقاومت»، «امت اسلامی»، و «استقلال از سلطه‌گران غربی» بازخوانی شده است (Ashraf, 2016). از این منظر، همگرایی با روسیه، نه فقط یک انتخاب سیاسی، بلکه بخشی از راهبرد کلان مقابله با سلطه غربی تلقی می‌شود، هرچند این همگرایی نیز همواره محدود به سطح خاصی از همکاری باقی مانده است.

همچنین نوع و سطح وابستگی و همکاری ایران با روسیه در دو دوره تفاوت اساسی دارد. در دوره پهلوی دوم، وابستگی ایران به شوروی بسیار محدود و مدیریت‌شده بود. اغلب پروژه‌های اقتصادی و صنعتی، از جمله ساخت ذوب‌آهن اصفهان، در چارچوبی مشخص، بدون پیوندهای راهبردی عمیق صورت می‌گرفت و ایران همواره مراقب بود که از نظر سیاسی و نظامی در مدار شوروی قرار نگیرد (Heydarpour, 2018). در مقابل، در دوره جمهوری اسلامی، گرچه همکاری‌ها همچنان از سطح راهبردی عبور نکرده، اما در حوزه‌هایی مانند برنامه هسته‌ای، خریدهای نظامی، حمایت از دولت سوریه، و عضویت ایران در سازمان‌های منطقه‌ای تحت حمایت روسیه، سطح وابستگی متقابل افزایش یافته است (Khavarinejad, 2024). با این حال، سیاست‌گذاران جمهوری اسلامی همواره از «بدقولی‌ها» و «بازی دوگانه» روسیه ابراز نگرانی کرده‌اند و تلاش کرده‌اند استقلال تصمیم‌گیری خود را حفظ کنند، اگرچه محدودیت‌های ساختاری و فشارهای بین‌المللی گاه ایران را به سوی وابستگی بیشتر سوق داده‌اند.

در تحلیل نهایی، می‌توان این تفاوت‌ها و شباهت‌ها را در چارچوب نظریه واقع‌گرایی، به‌ویژه شاخه‌های نوواقع‌گرایی و واقع‌گرایی نوکلاسیک بررسی کرد. نوواقع‌گرایی بر آنارشی نظام بین‌الملل و تلاش دولت‌ها برای بقا و افزایش قدرت در ساختار بدون اقتدار متمرکز تأکید دارد. در این نگاه، رفتار ایران در هر دو دوره، واکنشی به ساختار نظام بین‌الملل دوقطبی یا تک‌قطبی بوده است و رویکردهای متفاوت به روسیه، متناسب با جایگاه قدرت این کشور در ساختار جهانی تعریف شده‌اند (Lenzowski, 1974). به عنوان مثال، در دوران جنگ سرد، قدرت و نفوذ شوروی به گونه‌ای بود که ایران نمی‌توانست به راحتی از کنار آن عبور کند، اما برای حفظ توازن، به غرب نزدیک شد. در دوره جمهوری اسلامی، با توجه به افول نسبی نقش آمریکا در خاورمیانه و بازگشت تدریجی روسیه به عنوان یک بازیگر فعال، ایران مجدداً از منطق توازن برای نزدیکی به روسیه استفاده کرده است (Asaadi & Monavari, 2021).

در مقابل، واقع‌گرایی نوکلاسیک بر اهمیت متغیرهای داخلی، برداشت‌های ذهنی نخبگان، و نقش ادراکات ایدئولوژیک در شکل‌گیری سیاست خارجی تأکید دارد. بر اساس این دیدگاه، تغییر رفتار ایران نسبت به روسیه در دو دوره، صرفاً بر مبنای ملاحظات ساختاری قابل تبیین نیست، بلکه باید به درک متفاوت رهبران از هویت ملی، تهدیدات محیطی، و اولویت‌های ایدئولوژیک نیز توجه داشت. در دوران پهلوی، هویت ایران بر پایه ناسیونالیسم مدرن و همگرایی با تمدن غربی بنا شده بود، در حالی که در جمهوری اسلامی، هویت برآمده از انقلاب اسلامی، مقاومت در برابر غرب و حمایت از جنبش‌های ضدسلطه تعریف شده است (Keshavarz Nia; Zariri, 2005). بنابراین، تغییر در نحوه مواجهه با روسیه، نه تنها حاصل تحولات بین‌المللی، بلکه بازتابی از تحول در درک داخلی از «منافع ملی» و «نظم مطلوب جهانی» است.

در نهایت، مقایسه تطبیقی سیاست خارجی ایران در قبال روسیه در دو دوره نشان می‌دهد که ایران، علی‌رغم تغییر نظام سیاسی، در برخی رفتارهای کلان بین‌المللی تداوم داشته، به‌ویژه در حفظ ملاحظات ژئوپلیتیکی و بهره‌گیری از رقابت قدرت‌های بزرگ برای تأمین امنیت خود. اما در سطح راهبردی و هویتی، تفاوت‌های جدی وجود دارد که سیاست خارجی را در مسیرهای گوناگون هدایت کرده است. این تفاوت‌ها به‌ویژه در تعریف تهدید، درک از هویت رقیب یا شریک، و میزان اتکال تاکتیکی به روسیه، کاملاً مشهود است و تبیین این الگوها می‌تواند به درک عمیق‌تری از سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و سابقه تاریخی آن کمک کند.

پیامدهای روابط ایران و روسیه بر منافع ملی

روابط جمهوری اسلامی ایران و دولت پهلوی دوم با روسیه، هرکدام با توجه به بستر تاریخی و سیاسی متفاوت خود، پیامدهایی مثبت و منفی بر ابعاد گوناگون منافع ملی ایران برجای گذاشته‌اند. در این میان، تحلیل پیامدهای ژئوپلیتیکی، اقتصادی و نظامی این روابط، به‌ویژه در ارتباط با امنیت ملی، استقلال سیاسی و وجهه بین‌المللی کشور، ضروری است تا روشن شود که این مناسبات تا چه میزان در جهت تأمین و یا تضعیف منافع ملی ایران عمل کرده‌اند.

در دوره پهلوی دوم، روابط ایران با شوروی، که در بستر نظم دوقطبی جهانی و در سایه تهدیدات ایدئولوژیک بلوک شرق تعریف می‌شد، پیامدهایی عمدتاً محدود و دوگانه برای منافع ملی کشور به همراه داشت. از یک‌سو، نزدیکی محتاطانه ایران به شوروی در برخی مقاطع زمانی، از جمله همکاری در احداث کارخانه ذوب‌آهن اصفهان، به گسترش صنعتی شدن کشور و تنوع در روابط خارجی کمک کرد. پروژه‌هایی مانند راه‌آهن گرمسار-اینچه‌برون و برخی زیرساخت‌های صنعتی دیگر نیز در قالب همکاری‌های اقتصادی با شوروی صورت گرفتند که در راستای تقویت بنیان‌های توسعه محسوب می‌شدند (Parvish & Asadi, 2023). اما از سوی دیگر، بسیاری از این همکاری‌ها با بی‌اعتمادی سیاسی همراه بود و توسعه روابط اقتصادی هرگز به شکل یک اتحاد راهبردی درنیامد، بلکه بیشتر به‌عنوان اهرمی برای چانه‌زنی با غرب مورد استفاده قرار گرفت.

در حوزه ژئوپلیتیک، تهدید مداوم شوروی، به‌ویژه در دهه‌های ۲۰ و ۳۰ شمسی، موجب شد که ایران ناگزیر به پیوستن به پیمان‌های غربی نظیر پیمان بغداد و سنتو شود. این پیوستگی استراتژیک با غرب اگرچه به ظاهر امنیت ایران را در برابر تهدید شوروی تقویت کرد، اما استقلال عمل ایران را محدود ساخت و عملاً کشور را به یکی از عناصر جبهه غرب در دوران جنگ سرد بدل نمود (Jahangiri, 2018). همچنین، حمایت شوروی از جنبش‌های تجزیه‌طلبانه در آذربایجان و کردستان، و نیز نقش‌آفرینی حزب توده به‌عنوان بازوی نفوذ شوروی در سیاست داخلی ایران، تهدیدی مستقیم علیه ثبات و تمامیت ارضی کشور به شمار می‌رفتند (Maftoon Donbali, 2004).

از منظر نظامی، روابط ایران و شوروی در دوره پهلوی دوم در پایین‌ترین سطح خود باقی ماند. ایران ترجیح می‌داد تجهیزات نظامی خود را از ایالات متحده و متحدان غربی تأمین کند و هرگونه همکاری نظامی با شوروی را تهدیدی علیه ساختار امنیتی خود تلقی می‌کرد. از همین رو، هرچند ایران با شوروی روابط دیپلماتیک فعالی داشت، اما این روابط به‌ویژه در عرصه نظامی، عملاً غیرعملیاتی باقی ماندند. پیامد چنین استراتژی‌ای، وابستگی شدید به غرب در حوزه امنیتی و تضعیف توان چانه‌زنی ایران در برابر هر دو بلوک بود (Ashraf, 2023).

در حوزه وجهه بین‌المللی، روابط محتاطانه با شوروی از دید برخی کشورها نشانگر استقلال نسبی ایران در سیاست خارجی بود، به‌ویژه زمانی که ایران حاضر به واگذاری کامل سیاست خارجی خود به آمریکا نبود. اما پیوستن به بلوک غرب و وابستگی آشکار به ایالات متحده در دهه ۱۳۵۰، موجب شد وجهه بین‌المللی ایران به‌عنوان یک بازیگر مستقل خدشه‌دار شود، به‌گونه‌ای که بسیاری از دولت‌ها، ایران را ابزار سیاست‌های منطقه‌ای آمریکا تلقی می‌کردند (Zariri, 2005).

در دوره جمهوری اسلامی ایران، روابط با روسیه وارد مرحله‌ای جدید و تا حدودی پیچیده‌تر شد. با خروج ایران از اتحاد با غرب و اتخاذ سیاست «نه شرقی، نه غربی»، تصور بر این بود که ایران در مسیر استقلال کامل حرکت خواهد کرد. اما فشارهای ناشی از تحریم‌های بین‌المللی، تهدیدات امنیتی منطقه‌ای، و انزوای فزاینده در سطح جهانی، به‌ویژه در دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰، موجب شد که ایران به‌صورت

تدریجی به سمت همکاری با روسیه متمایل شود (Beznosova & Likhachev, 2023). پیامد این همکاری، تقویت توان راهبردی ایران در مواجهه با بحران‌هایی چون پرونده هسته‌ای، جنگ سوریه و مقابله با نفوذ آمریکا در خاورمیانه بود.

در بعد ژئوپلیتیکی، روسیه نقش مهمی در تقویت موقعیت منطقه‌ای ایران ایفا کرد. حمایت روسیه از حضور نظامی ایران در سوریه، هماهنگی‌های امنیتی در مبارزه با داعش، و استفاده از پایگاه‌های هوایی ایران توسط روسیه برای عملیات در منطقه، همه نشانه‌هایی از هم‌گرایی تاکتیکی میان دو کشور بودند (Khavarinejad, 2024). این همکاری‌ها باعث شد ایران بتواند نقش فعال‌تری در معادلات منطقه‌ای ایفا کند و مانع از تک‌قطبی شدن نظم خاورمیانه گردد. اما در عین حال، وابستگی مفرط به حمایت‌های روسیه در برخی بحران‌ها، از جمله در مذاکرات هسته‌ای یا پرونده‌های شورای امنیت، ایران را در معرض آسیب‌پذیری قرار داد.

از منظر اقتصادی، ایران تلاش کرد از ظرفیت روسیه برای مقابله با تحریم‌های غرب بهره گیرد. انعقاد قراردادهای اقتصادی، همکاری در حوزه انرژی، و پیوستن به اتحادیه اقتصادی اوراسیا، از جمله دستاوردهایی بود که به‌ظاهر به تقویت اقتصاد ایران کمک می‌کرد (Afrasiaban & Abbasi, 2023). اما در عمل، روسیه هیچ‌گاه شریک اقتصادی اول ایران نبوده و اغلب روابط اقتصادی دو کشور به سطح مبادلات محدود باقی مانده است. روسیه، بر مبنای منافع ملی خود، همواره روابط اقتصادی با ایران را تابعی از روابط خود با غرب قرار داده و در مواردی حتی با تأخیر در تحویل سامانه‌های موشکی مانند S-300 یا عقب‌نشینی از قراردادهای انرژی، نارضایتی‌هایی را در داخل ایران برانگیخته است (Asaadi & Monavari, 2021).

در حوزه نظامی، جمهوری اسلامی ایران برخلاف دوره پهلوی، توانست همکاری‌هایی در سطح متوسط با روسیه برقرار کند. خرید تسلیحات، آموزش نظامی، و تبادل اطلاعات امنیتی از جمله زمینه‌های این همکاری بوده‌اند. با این حال، عدم شفافیت روسیه در وفاداری راهبردی به ایران، مانع از گسترش روابط نظامی به سطحی استراتژیک شده است. ایران همواره نگران آن بوده است که روسیه منافع خود را در معامله با غرب فدای همکاری با ایران نکند، نگرانی‌ای که ریشه در تجربه‌های مکرر بی‌اعتمادی دارد (Keshavarz Nia).

در بعد امنیت ملی، روابط ایران و روسیه در جمهوری اسلامی، علی‌رغم برخی حمایت‌های تاکتیکی، نتوانسته‌اند تهدیدات بنیادین علیه امنیت ایران را به‌طور کامل دفع کنند. روسیه بارها نشان داده که در معادلات کلان، به دنبال حفظ توازن میان ایران و رقبای منطقه‌ای آن همچون اسرائیل یا عربستان است و از تبدیل شدن به متحد کامل ایران پرهیز می‌کند. این وضعیت، اگرچه استقلال تاکتیکی ایران را حفظ کرده، اما مانع از تقویت نهایی جایگاه امنیتی جمهوری اسلامی در سطح جهانی شده است (Ashraf, 2016).

در نهایت، وجهه بین‌المللی ایران در دوران جمهوری اسلامی، تحت تأثیر همکاری‌های محدود و گاه مقطعی با روسیه، تا حدودی ارتقاء یافته، به‌ویژه در قالب ایجاد ائتلاف‌های موقت در برابر آمریکا. اما در عین حال، همراهی ایران با روسیه در برخی پرونده‌های بحث‌برانگیز بین‌المللی، مانند جنگ سوریه، موجب شده برخی کشورها، سیاست خارجی ایران را بیش از پیش همسو با بلوک شرق بدانند. این وضعیت، با اصل «استقلال سیاسی» که در قانون اساسی جمهوری اسلامی بر آن تأکید شده، در تعارض نسبی قرار دارد (Khajeh-Saravi & Jafaripour, 2014).

در جمع‌بندی، روابط ایران با روسیه در هر دو دوره پهلوی دوم و جمهوری اسلامی، مجموعه‌ای از دستاوردها و تهدیدات را به همراه داشته‌اند. اگر در دوره پهلوی دوم، این روابط بیشتر در قالب تعاملات محدود و احتیاط‌آمیز شکل می‌گرفت و نقش مؤثری در توسعه اقتصادی یا تثبیت امنیت ملی نداشت، در دوره جمهوری اسلامی، این روابط به سطحی تاکتیکی در مسائل راهبردی ارتقاء یافت، اما همچنان با محدودیت‌های ناشی از بی‌اعتمادی متقابل و تعارض منافع همراه بوده است. در هر دو دوره، آنچه بیش از همه تأثیرگذار بوده، منطلق واقع‌گرایانه قدرت در سطح بین‌المللی و درک نخبگان سیاسی ایران از موقعیت کشور در ساختار جهانی بوده است.

نتیجه‌گیری

تحلیل تطبیقی سیاست خارجی ایران در قبال روسیه در دو دوره پهلوی دوم و جمهوری اسلامی، نشان می‌دهد که این مناسبات تحت تأثیر مجموعه‌ای از متغیرهای ساختاری، هویتی، تاریخی و ژئوپلیتیکی شکل گرفته‌اند و هیچ‌گاه به روابطی کاملاً همگرا یا واگرا بدل نشده‌اند. در واقع، رابطه ایران با روسیه در هر دو دوره با نوعی دوگانگی همراه بوده است؛ از یک‌سو، واقعیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی کشور را به سمت تعامل با این قدرت بزرگ سوق داده و از سوی دیگر، بی‌اعتمادی تاریخی، تفاوت‌های گفتمانی و نگرانی‌های امنیتی مانع از ایجاد یک اتحاد راهبردی پایدار شده‌اند.

در دوره پهلوی دوم، سیاست خارجی ایران نسبت به شوروی با احتیاط و نوعی توازن‌گرایی تعریف می‌شد. ایران، به‌عنوان یکی از متحدان ایالات متحده در منطقه، از یک‌سو به دنبال مهار نفوذ شوروی بود و از سوی دیگر، تلاش می‌کرد در برخی حوزه‌های اقتصادی و صنعتی از همکاری‌های محدود با این کشور بهره‌گیری کند. رویکرد پهلوی دوم مبتنی بر مدل توسعه‌گرایی غرب‌گرا بود که در آن، نزدیکی به بلوک غرب و فاصله‌گیری از ایدئولوژی‌های رقیب مانند کمونیسم، راهبردی قطعی تلقی می‌شد. این سیاست باعث شد که روابط ایران با شوروی عمدتاً در سطح دیپلماتیک و اقتصادی باقی بماند و هیچ‌گاه به همکاری‌های عمیق نظامی یا راهبردی ختم نشود. در عین حال، ایران با بهره‌گیری از فضای رقابت ابرقدرت‌ها، توانست در مقاطعی امتیازاتی اقتصادی یا سیاسی از هر دو سو کسب کند.

اما در دوران جمهوری اسلامی، تحولات بنیادینی در جهت‌گیری سیاست خارجی کشور به وقوع پیوست. با تغییر نظام سیاسی و جایگزینی گفتمان انقلابی به جای گفتمان توسعه‌گرا، نگاه ایران به نظام بین‌الملل نیز دگرگون شد. در این ساختار جدید، غرب به‌ویژه ایالات متحده به‌عنوان دشمن ایدئولوژیک تلقی گردید و نزدیکی به قدرت‌هایی چون روسیه، نه تنها امری سیاسی بلکه بخشی از راهبرد مقابله با سلطه غرب تفسیر شد. با این حال، همکاری با روسیه نیز هیچ‌گاه به معنای هم‌پیمانی کامل یا اعتماد مطلق نبوده و بیشتر در قالب ائتلاف‌های تاکتیکی، مبتنی بر منافع مشترک و محدود شکل گرفته است.

یکی از نتایج مهم این تحلیل، روشن شدن تداوم برخی مؤلفه‌های کلان در سیاست خارجی ایران نسبت به روسیه، فارغ از نوع نظام سیاسی است. از جمله این تداوم‌ها، می‌توان به حفظ فاصله راهبردی با روسیه، احتیاط در همکاری‌های بلندمدت، و استفاده از این رابطه به عنوان اهرمی در برابر فشارهای غربی اشاره کرد. در هر دو دوره، ایران تلاش کرده است تا از نزدیکی به روسیه بهره‌برداری حداقلی برای تأمین منافع ملی خود داشته باشد، بدون آنکه به دام وابستگی یا تبعیت کامل بیفتد.

با وجود این تداوم‌ها، تفاوت‌های اساسی نیز در سطح راهبردی و گفتمانی میان دو دوره وجود دارد. در دوره پهلوی دوم، سیاست خارجی تابعی از ملاحظات توسعه‌گرایانه، مدرنیزاسیون و وابستگی به غرب بود و روسیه (شوروی) در این معادله به‌عنوان تهدیدی ایدئولوژیک و ژئوپلیتیکی تلقی می‌شد. در مقابل، در دوره جمهوری اسلامی، روسیه به‌تدریج به جایگاه یک شریک تاکتیکی ارتقاء یافت و در حوزه‌هایی چون انرژی، نظامی و همکاری منطقه‌ای، نقشی نسبتاً پررنگ‌تر ایفا کرد. این تغییر رویکرد، ریشه در تحولات داخلی، فشارهای بین‌المللی و تغییر در نظم جهانی داشت.

نکته قابل توجه دیگر، جایگاه روسیه در ذهنیت سیاسی و راهبردی ایران در هر دو دوره است. در دوره پهلوی، تجربه تاریخی از اشغال نظامی، حمایت شوروی از تجزیه‌طلبان، و حضور فعال حزب توده، موجب بی‌اعتمادی عمیق نسبت به مسکو شده بود. این بی‌اعتمادی به‌ویژه در سطح نخبگان نظامی و امنیتی نهادینه شده و در تصمیم‌گیری‌ها انعکاس می‌یافت. در حالی که در جمهوری اسلامی، اگرچه سوءظن تاریخی همچنان پابرجاست، اما فشارهای ناشی از انزوای بین‌المللی، تحریم‌ها، و تهدیدات امنیتی موجب شده تا رویکردی عمل‌گرایانه‌تر نسبت به روسیه اتخاذ شود.

در زمینه منافع ملی نیز، روابط با روسیه در هر دو دوره تأثیراتی متفاوت داشته‌اند. در دوره پهلوی، این روابط کمتر به توسعه اقتصادی یا ارتقاء امنیت ملی منجر شد و بیشتر جنبه نمادین و محدود داشت. در مقابل، در دوره جمهوری اسلامی، روسیه در بحران‌هایی چون سوریه، پرونده هسته‌ای و عضویت ایران در برخی پیمان‌های منطقه‌ای، نقش فعالی ایفا کرده و در ظاهر به تقویت وجهه بین‌المللی ایران کمک کرده است. با این حال، محدودیت در اعتماد متقابل و تعارض منافع بنیادین، مانع از شکل‌گیری روابط راهبردی پایدار شده است.

در تحلیل نهایی، باید گفت که روابط ایران و روسیه، نه بر اساس اصول هم‌پیمانی پایدار، بلکه بر مبنای همگرایی‌های مقطعی و ملاحظات تاکتیکی شکل گرفته‌اند. این روابط در دوره پهلوی تابعی از توازن قدرت میان بلوک شرق و غرب بود، در حالی که در جمهوری اسلامی، این روابط بیشتر تحت تأثیر فشارهای غرب و منطق مقابله با یک‌جانبه‌گرایی تعریف شده است. در هر دو دوره، ایران تلاش کرده با حفظ استقلال نسبی، از روابط با روسیه به عنوان اهرمی در برابر دشمنان یا رقبای ژئوپلیتیکی خود استفاده کند.

بنابراین، آینده روابط ایران و روسیه نیز تا حد زیادی تابع همین الگوی رفتاری خواهد بود. تا زمانی که منافع مشترک در حوزه‌هایی چون امنیت منطقه‌ای، انرژی، و مقابله با نفوذ غربی وجود داشته باشد، این روابط ادامه خواهد یافت، اما احتمال عبور آن به سطح یک اتحاد استراتژیک بعید به نظر می‌رسد. ایران با توجه به تجربه تاریخی خود، همواره مراقب است که روسیه را نه به عنوان یک متحد وفادار، بلکه به عنوان یک قدرت عمل‌گرا با منافع مستقل بشناسد و سیاست خارجی خود را بر مبنای این واقع‌گرایی تنظیم کند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافع وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Afrasiaban, V., & Abbasi, M. (2023). Western Media Psychological Operations Against Iran and Russia: Goals and Interests. *International Studies Journal (ISJ)*.
- Asaadi, B., & Monavari, S. A. (2021). Review of Iran-Russia Relations in the New Century: Strategic Alliance or Convergence of Interests. *Political and International Approaches*, 12(4), 181-210.
- Ashraf, A. (2016). *Iranian identity: From ancient times to the end of Pahlavi*. Tehran: Ney Publishing.
- Ashraf, H. (2023). *Iranian Identity: From Ancient Times to the End of the Pahlavi Era*. Ney Publishing.
- Beznosova, M. I., & Likhachev, K. A. (2023). Russian-Iranian Relations at the Present Stage: Prospects and Potential Risks. *Вестник Удмуртского Университета Социология Политология Международные Отношения*, 7(1), 88-96. <https://doi.org/10.35634/2587-9030-2023-7-1-88-96>
- Heydarpour Kalidsar, M., Vosoughi, M., Azkia, M., & Saroukhani, B. (2018). A Sociological Analysis of the Most Important Cultural Barrier to Political Development in Iran (During the Second Pahlavi Era). *Cultural-Communication Studies*, 19(43).

- Hosseini, S. M. (2018). The Impact of Modernist Political Thought on the Emergence and Formation of Political Islam in Pahlavi-Era Iran: A Case Study of the Fadaiyan-e Islam Tabriz University, Faculty of Law and Social Sciences].
- Jahangiri, S. (2018). Examining Barriers to Political Development in Iran (Case Study: Pahlavi II Era). *Journal of the History of the Revolution*, 2(Third and Fourth Issues), 57-78.
- Keshavarz Nia, A. (2016-07-29). A Study on Nationalist Thought in the First Pahlavi Period (1925-1941). 4th International Conference on Research in Science and Technology, Saint Petersburg, Russia.
- Khajeh-Saravi, G., & Jafaripour Kaluri, R. (2014). Comparative Study of Political Participation in the Two Periods of the Second Pahlavi and the Islamic Republic of Iran. *Iranian Social Science Studies*, 11(40).
- Khavarinejad, S. (2024). Russia-Iran Security Relations and Military Cooperation as a Counterbalance to Western Hegemony.
- Lenzowski, G. (1974). *Russia and the West in Iran*. Javidan Publishing.
- Maftoon Donbali, A. R. I. N. Q. (2004). *Maa'ther-e Soltanieh: History of the First Iran-Russia Wars*. Tehran.
- Motta'ased, K. (1998). *The Great Tension in Iran's Foreign Relations during the Pahlavi Era, 1921-1929*. Peykan Publishing.
- Parvish, M., & Asadi, H. (2023). Analyzing the Causes of Power Outages in Tehran During the Late Pahlavi Era: Challenges and Solutions. *Journal of Iranian History*, 16(2), 91-115. https://irhj.sbu.ac.ir/article_103980.html?lang=en
- Zariri, R. (2005). Modernism and Iranian Identity in the Pahlavi Era. *Zamaneh*, 4(40), 24-29.